

DUŠAN SEGEŠ-MAROŠ HERTEL-VALERIÁN BYSTRICKÝ (EDS.)

Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939.

Bratislava, Spoločnosť Pro Historia 2012. 576 p.

V dejinách Československa sa vznik prvého samostatného slovenského štátu a obdobie necelého roka a pol, ktoré tomu predchádzalo, zvyklo označovať za osudový medzník. Obdobie od začiatku roka 1938 do jari 1939 predstavuje z pohľadu domácej politiky jednotlivých štátov ako aj z hľadiska diplomatických kontaktov skutočne jedno z najzložitejších a najzaujímavejších období stredo- a východoeurópskeho regiónu. V stredobode stála Československá republika a v rámci nej snahy Slovenska o získanie samostatnosti. Tieto snahy však nemohli ostať iba záležitosťou česko-slovenskej vnútornej politiky. Krajinu totiž zo západu ohraničovalo Nemecko, ktoré sa pripravovalo na vojnu, zo severu Poľsko, ktoré považovalo existenciu Československa len za dočasnú a z juhu Maďarsko, ktoré túžilo po revizionizme. Zároveň však česko-slovenský spor o autonómiu nemohol ostať iba v medziach štátu ani z toho dôvodu, že slovenskí autonomisti hľadali podporu voči Prahe v zahraničí.

Spracovanie dejín poľsko-slovensko-maďarského „trojuholníka“ sa nezačalo iba teraz. Stačí snáď spomenúť monografiu Ladislava Deáka¹ alebo zborník štúdií zostavený pracovníkmi *Historického ústavu Slovenskej akadémie vied*, ktorý sa pokúsil podať dejiny takým spôsobom, že pri prezentovaní témy zohľadňuje vonkajšie ako aj vnútorné činitele.² Okrem toho svetlo sveta uzrelo niekoľko pamätí, prameňov, monografií a štúdií napísaných v slovenskom aj v maďarskom jazyku.

Autori tejto publikácie sa podujali odkryť a uverejniť poľské a maďarské archívne pramene, ktoré sa týkajú obdobia od januára 1938 do 15. marca 1939. Vybrali také dokumenty, ktoré obsahujú informácie týkajúce sa vyslovene Slovenska, slovenského vnútropolitického vývoja, úsilia o získanie autonómie pre Slovensko ako aj slovensko-poľských a slovensko-maďarských vzťahov. V prvom rade sa do výberu dostali spisy politického a diplomatického charakteru. V týchto dokumentoch sa preto neobjavujú hospodárske, kultúrne a ani vojen-

¹ Deák, Ladislav: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1938–1939*. Bratislava, 1991.

² Bystrický, Valerián-Michela, Miroslav-Schvarc, Michal a kol: *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava, 2010.

ské otázky. Napriek tomu traja zostavovatelia odvodili veľký kus práce. Vybrali a uverejnili 271 prameňov. Štruktúrovanie práce je netradičné, pretože každý dokument uverejnili v originálnom jazyku (poľština alebo maďarčina), resp. vslovenskom preklade. Zo slovenského hľadiska sa to mohlo javiť ako dobrý nápad. Avšak z poľského a najmä z maďarského je to problematické, ak čitateľ nepozná niektorý z ďalších dvoch jazykov. Vážnejším problémom však je to, že pri výbere dokumentov sa stretávame s nepomerom. Spomedzi 271 dokumentov iba 61 pochádza z *Maďarského národného archívu* v Budapešti. Ostatné, poľské pramene, sú predovšetkým z archívu *Archiwum Akt Nowych w Warszawie*, z *Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego* v Londýne a zo zbierok *Archiwum Instytutu Hoovera*, ktoré sú dostupné aj online. Žiaľ, zostavovatelia v úvode neuviedli, čo je príčinou tohto nepomeru, preto môžeme vysloviť iba dohady. Je možné, že maďarských prameňov, ktoré sa dajú použiť, je oveľa menej, pretože počas 2. svetovej vojny sa maďarský archív značne poškodil. Aj to si viem predstaviť, že slovenskí historici lepšie poznajú maďarské pramene ako poľské, a preto bolo dôležitejšie publikovať poľské pramene. Napokon ani to nie je vylúčené, že poľské pramene boli v porovnaní s našimi doterajšími poznatkami obsahovo bohatšie. Každý argument je prijateľný, ale bolo by prínosné, keby autori informovali o metodike výberu svojich prameňov.

Obsahovo je kniha mimoriadne dôležitá nielen pre historikov, ale zrejme aj pre širšiu čitateľskú verejnosť. Dokumenty, ktoré sú v nej uverejnené, nielenže potvrdzujú a dopĺňajú existujúce poznatky, ale z mnohých pohľadov prinášajú aj nové informácie. V nejednom prípade precizujú často čierno-bielym spôsobom prezentované udalosti, rozhodnutia alebo konanie ľudí.

Hlavnými postavami dokumentov sú vedúci činitelia *Hlinkovej slovenskej ľudovej strany* (HSLS), predovšetkým Josef Tiso a Karol Sidor. Ďalej sú to: politický vodca maďarskej menšiny žijúcej na Slovensku János Esterházy, poľský minister zahraničných vecí Józef Beck, maďarský minister zahraničných vecí Kálmán Kánya, poľský a maďarský veľvyslanec v Prahe (Kazimierz Papée a János Wettstein), poľský a maďarský veľvyslanec v Bratislave (Wacław Łaciński a György Petravich), poľský veľvyslanec v Budapešti (Leon Orłowski) a maďarský veľvyslanec vo Varšave (András Hory). Na stránkach knihy sa samozrejme z času na čas objavujú nemeckí a talianski vedúci činitelia a niektorí vedúci českí politickí predstavitelia. Príbeh sa teda odohráva v spletitej sieti vzťahov medzi Bratislavou-Varšavou, Bratislavou-Budapešťou, Bratislavou-Prahou a Bratislavou-Berlínom. Východiskovým bodom je poľské a maďarské hodnotenie činnosti HSLS, ktorá požadovala autonómiu, respektíve aj možnosť nadviazať s ňou kontakty. Záverečným bodom je uznanie samostatného slovenského štátu.

Príbeh sa odohráva na viacerých úrovniach. Na jednej strane môžeme sledovať, ako hodnotili slovenské autonomistické snahy od roku 1938 vo Varšave alebo v Budapešti. Na základe prameňov sa dá jednoznačne konštatovať, že Varšava a Budapešť nielenže sympatizovali s myšlienkou slovenskej autonómie, ale v rámci svojich možností ju aj aktívne podporovali. Budapešť v tejto politickej hre použila Jánoša Esterházyho, politického vodcu maďarskej menšiny na Slovensku. O Esterházyho úlohe sa predovšetkým v kruhoch slovenských historikov dodnes vedú diskusie. Dokumenty uverejnené v tejto knihe ju však upresňujú. Esterházy naozaj úzko spolupracoval s maďarskou vládou v boji za slovenskú autonómiu, respektíve za pripojenie Slovenska k Maďarsku. V júni 1938 viedol Esterházy rokovania vo Varšave s Janom Szembekom a Józefom Beckom. Snažil sa presvedčiť poľských diplomatov, aby prijali pripojenie Slovenska k Maďarsku. Slovákom za to sľuboval autonómiu (samostatné zákonodarstvo a rozpočet, vlastná armáda). Poľsko žiadalo o to, aby poskytlo garanciu na autonómiu, ktorú poskytnú Maďari, čiže o to, aby znížilo strach Slovákov (pozri dokumenty 65, 66, 67, 68 a 69).

Esterházyho ceste do Varšavy však v máji predchádzali rokovania Kálmána Kányu a Josefa Tisa, kde Kánya ubezpečoval slovenských predstaviteľov, že v prípade pripojenia Slovenska k Maďarsku Slováci dostanú širokú formu autonómie. Tiso prejavil ochotu pokračovať v rokovaní (pozri: 60, 61, 63). Navyše, Esterházy nebol jediný, kto v podobnej záležitosti navštívil Varšavu. Karol Sidor, prominentná osobnosť HSL'S a veliteľ Hlinkovej gardy sa v máji 1938 stretol vo Varšave s ministrom zahraničných vecí Józefom Beckom. Na stretnutí konštatoval, že budovať vzťahy s Esterházym je dobré, ale pripojenie Slovenska k Maďarsku zo psychologických príčin považoval za negatívum. Zároveň si Sidor vedel predstaviť aj vznik maďarsko-slovenskej federácie, pričom by Poľsko zohrávalo úlohu hlavného garanta (pozri: 48). Sidor išiel dokonca ešte ďalej. Kým Esterházy uvažoval nad spojením Slovenska a Maďarska, Sidor navrhoval slovensko-poľskú úniu. Dňa 28. septembra 1938 odovzdal v Prahe veľvyslancovi Papéemu deklaráciu, ktorá hovorila o vzniku poľsko-slovenskej alebo poľsko-slovensko-maďarskej únie. Veľvyslanec poslal dokument do Varšavy, ale odpoveď naň nedostal (pozri: 127). Sidor neskôr nadhodil aj možnosť, že by sa Slovensko dostalo pod poľský vojenský protektorát. Nazdával sa, že jedine Poľsko môže ochrániť Slovensko od prehnaného vplyvu Nemecka a Maďarska.

Poľsko ako garant bolo stálou témou slovensko-poľských rozhovorov bez ohľadu na to, či išlo o autonómiu Slovenska v Maďarsku alebo o samostatný slovenský štát. Poľská diplomacia viackrát dala vedúcim slovenským činiteľom najavo, že voči Slovensku nemá územné nároky, garantuje slovensko-poľské hranice a ak sa Slováci dohodnú s Maďarmi, tak budú pre ich dohodu plniť úlo-

hu garanta. Postoj Poľska sa v sledovanom období v podstate zmenil iba ohľadom jednej otázky. Po Mníchovskej dohode aj Varšava vyrukovala s územnými požiadavkami. Dňa 11. októbra 1938 poskytol Józef Beck podrobné inštrukcie poľskému veľvyslancovi v Prahe ohľadom toho, aké úpravy hraníc požadovať od Slovenska (pozri: 145, 192). Zároveň Varšava podporovala aj Budapešť v jej úsilí získať späť Podkarpatskú Rus. Poľsko podporovalo vznik spoločnej poľsko-maďarskej hranice, o čom informovala aj Slovensko.

V publikácii je niekoľko poľských dokumentov o slovensko-maďarských rokovaniach v Komárne, ktoré prebiehali od 9. do 13. októbra 1938 (pozri: 150-156). Vyplýva z nich aj to, že po neúspechu týchto rokovaní slovenská strana rákala s tým, že Varšava sa podujme na úlohu sprostredkovateľa či rozhodujúceho sudcu. Beck však oznámil Horymu, že ak o slovensko-maďarskom spore budú rozhodovať mocnosti, tak Poľsko sa nebude angažovať v tejto veci (pozri: 161). Varšava však pomáhala Budapešti aj v inej rovine. Vedúcich maďarských činiteľov ubezpečovala, že presvedčí rumunské vedenie, aby Rumunsko nezasahovalo, keď maďarská armáda vstúpi na územie Podkarpatskej Rusi (pozri: 135, 136). Vysvitlo aj to, že ani slovenské vedenie si nerobilo nároky na Podkarpatskú Rus. Dňa 7. októbra o tom Papéeho informoval sám Tiso (pozri: 139, 140).

Táto zbierka dokumentov poukazuje na to, že pri vzniku prvého samostatného Slovenského štátu poľská a maďarská diplomacia zohrala aspoň natoľko významnú úlohu, ako nacistické Nemecko. Slovenskí autonomisti vnímali Poľsko ako svojho najväčšieho garanta, pričom vedúci poľskí činitelia si robili nároky predovšetkým na český Tešín (Cieszyn) a potom na menšie slovenské oblasti. Slovákom pripisovali dôležitú úlohu pri zániku Československa, aby tak mohli ľahšie uplatniť svoje územné požiadavky. Je prekvapujúce, že slovenskí autonomisti sa nesprávali nepriateľsky ani k Maďarsku. Neodmietali sľub eventuálnej autonómie v hraniciach maďarského štátu. Z tejto publikácie sa to síce nedozvedáme, no zdá sa, že pod vplyvom Berlína sa rozhodli tak, že si radšej vytýčia za cieľ vznik samostatného slovenského štátu. A to aj vtedy, ak musia obetovať svoju územnú integritu a stratia niektoré významné územia. Kniha sa síce nezameriava na rolu Nemcov, no na niekoľkých miestach vidieť, že pre Berlín nebolo dôležité ani Slovensko, ani územie Podkarpatskej Rusi. Nemci však kládli dôraz na to, aby v regióne vznikli stabilné vlády a aby bola spoločnosť spokojná. V ťažení proti Sovietskemu zväzu totiž pripisovali dôležitú úlohu tomuto regiónu. Rozpad Československa teda bezprostredne predchádzal 2. svetovej vojne, a to aj napriek tomu, že si to neuvedomovali všetci zaangažovaní.

Nakoniec je potrebné zmieniť sa aj o niektorých nedostatkoch publikácie. Na jednej strane by som si v úvodnej štúdii knihy bol rád prečítal aj o medzinárodných súvislostiach týchto udalostí. Čitateľ by sa lepšie orientoval pri čítaní do-

kumentov, keby boli situované v medzinárodnom kontexte. Na strane druhej si myslím, že sledované obdobie sa mohlo posunúť až po september 1939. Bolo by zaujímavé oboznámiť sa aj s postojom Poľska z obdobia tzv. „malej vojny“, ktorá prebiehala od 23. marca 1939 do 4. apríla 1939, respektíve o maďarských prameňoch týkajúcich sa slovensko-poľskej vojny, ktorá vypukla v septembri 1939. Samozrejme, že to vôbec neznižuje význam práce, ktorú zostavovatelia odvedli. Myslím si, že by sme potrebovali veľa ďalších takýchto zbierok dokumentov vydaných v slovenskom i v maďarskom jazyku, aby sme spoločnú slovensko-maďarskú minulosť poznali tak, ako sa naozaj odohrala.

Miklós Mitrovits

Preklad: Angelika Šrámková